

als ik aan Maastricht denk ...

Maastricht

stad in transitie

Prof. dr. Nico Nelissen

INHOUD

INHAARD

VOORWOORD	5	03 EEN UNIEKE RUIMTELIJKE ONTWIKKELING.....	33
		Romeinse stad, Bisschopsstad, Middeleeuwse stad, Vestingstad, Industrie-	
		stad, Uitlegstad, Tuinstad, Wederopbouwstad, Uitbreidingsstad, Monu-	
01 MAASTRICHT IN WOORD, BEELD EN CIJFERS.....	15	mentenstad, Expansiestad, Universiteitsstad, Vernieuwingsstad, Inbrei-	
Schrijvers over Maastricht, Realia van Maastricht, Geteeckent tot		dingsstad, Circulaire stad, De ruimtelijke geschiedenis gaat door, Koninklijk	
Maestricht, Maastricht in de archieven, Historische Encyclopedie,		Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG), Historisch	
Historische Reeks Maastricht, Speciale onderwerpen over Maastricht,		Café Maastricht.	
Boeken over belangrijke Maastrichtse personen, Romans over Maastricht,			
Literatoren uit Maastricht, Maastricht op foto's, BM'ers en volksfiguren,			
Maastricht op het internet, Ut Mestreechter Steerke, Maastricht Digitaal,			
Maastricht in cijfers, Sociale kaart Maastricht, Transitiekaart van Maastricht,			
Interesse in het wel en wee van Maastricht, Opzet boek, Waarschuwing,			
Hoe het boek te gebruiken?			
		04 BEVOLKINGSOMVANG EN -SAMENSTELLING.....	34
		Bevolkingsaantal, Stijging gemiddelde levensverwachting, Bevolkingssa-	
		menstelling, Multiculturele bevolking, Buurtbevolking, Bevolkingsomwen-	
		teling in buurten, Sociale segregatie, Archipellisering, Bestaat 'de' Maas-	
		trichtenaar?	
02 MAASTRICHT IN TRANSITIE.....	25		
Winst versus verlies, Oordeel afhankelijk van positie, Objectieve en sub-			
jectieve veranderingen, Versnellingsmaatschappij, Vooruitgangsparadox,			
Maastricht is veranderd van gezicht, Veranderingen in alle sectoren, Ma-			
nieren om veranderingen te beschrijven, Aan het papier toevertrouwen?,			
Een omissie rechtzetten, Methodische verantwoording, Een betrokken			
toeschouwer, Maastricht is zowel bijzonder als heel gewoon.			
		05 FAMILIE EN GEZIN ONDER DRUK.....	49
		Huishoudens in allerlei varianten, De-familiesering, Traditionele sociale	
		bindingen op de tocht, Negatieve gevolgen, Opa en oma als hulpkrach-	
		ten, Emancipatie van de vrouw, Sjieke families, Familiefeestjes in nieuwe	
		gedaante.	

06 GELOOF OP ZIJN RETOUR 55

Katholieke stad, Rol van de clerus marginaal, Uit het straatbeeld verdwenen, Parochies gefuseerd, Dagritme veranderd, Jaarritme als herinnering, Wie noemt zich nog katholiek?, Andere geloven in opkomst, Lege kerken en kloosters, Processies populair, Heiligdomsvaart, Spiritualiteitsgolf.

07 LEVEN VAN ALLEDAG OP DRIFT..... 63

Kleren maken de man en de vrouw, Wat eten we vanavond?, Blauw van de rook, Van een glas water naar frisdrank en chips, Aandacht voor lichaam en geest, Wie heeft er nog geen tattoo?, Maastricht alcoholvrij?, De populariteit van ‘fastfood’, De kracht van electronica, Computer, laptop en gsm omnipresent, Wie kan nog zonder WWW en AI?

08 ONDERWIJS IN DE LIFT 73

De basisschool, Middelbaar onderwijs, De lotgevallen van Het Veldeke, Ursulinen en Zusters onder de Bogen, Het Stedelijk Lyceum, Permanent fusies van middelbare scholen, Ambachtsschool, De komst van de universiteit, Academisering van de bevolking, Gerenommeerde onderwijsinstellingen, Academie van Bouwkunst Maastricht, Maastricht als ‘schoolvoorbeeld’.

09 ECONOMIE VERANDERT 85

De Maastrichtse ambachten, Nieuwe beroepen, Het imperium van de Regouts, Nieuwe infrastructuur, Bosscherveld en Beatrixhaven, De maakindustrie op zijn retour, De opkomst van de tertiaire en quataire sector, Stadskantoor en Provinciehuis, Europees instituut voor bestuurskunde, De komst van Maastricht University, Een kentering?, De toeristenindustrie,

Evenementen als economische aanjagers, André Rieu als magneet, De TE-FAF als podium voor de kunsthandel, Hoe Magisch is Maastricht?, Centrummanagement Maastricht.

10 STEEDS DRUKKER MET VRIJE TIJD, SPORT EN VAKANTIE..... 95

Us MVV’ke, Kimbria in de Koompe, Maastrichtse Boys zomertoernooi, Voetbalverenigingen fuseren aan de lopende band, Andere takken van sport, Bedrijfssportverenigingen bestaan die nog?, Watersporten, Sporthallen verspreid over de stad, One in hole, Amstel Gold Race, Ridderronde Maastricht, Op vakantie, Reisbestemmingen in alle soorten en maten, Lekker effeweg, Campings en campers, Waarom op vakantie?

11 TOENEMENDE AANDACHT VOOR NATUUR EN MILIEU..... 107

De ontdekking van de milieucrisis, Milieubesef en milieuvriendelijk gedrag, Duurzaamheid als magisch begrip, Hoe duurzaam is duurzaam?, Burgers en duurzaamheid, Energieverbruik en -besparing, Gemeentelijk milieubeleid, Zero-emissiezone, Maastrichtse Energie Akkoorden, Leidraad Groen, Kleinere en grotere initiatieven, Maastricht en water, Maastrichtse bruggen, Watervoorraad en waterkwaliteit, Maastricht is groener dan je denkt, Natuur- en milieuorganisaties, Koninklijk Natuurhistorisch Genootschap Limburg, Natuurlijk Maastricht, Elisabeth Strouven Fonds.

12 HUISVESTING WEER VOLKSVIJAND NUMMER 1 117

Woningen in eigen bezit, Woningcorporaties als belangrijke partij, De Maastrichtse woningvoorraad, Rode en Blauwe dorpen, Parochiewijken, Woonschool Ravelijn, Als je wint, heb je vrienden, Flats en hoogbouw, Een variant op gevelstenen, Stadsvernieuwing en burgerparticipatie, Huis-

vesting voor bijzondere groepen, Studentenhuisvesting, Zorggeschikte appartementen, Wooncomfort gestegen, The Masters, Wonen in Lanaken en Riemst, Dak- en thuislozen, Vrijplaats Landbouwbelang en The M Maastricht, AZC’s, Woonwagenkampen, Woningtekort in Maastricht?

13. BLIJVENDE ZORG VOOR STEDENBOUW, ARCHITECTUUR EN CULTUREEL ERFGOED..... 127

Macro-stedenbouwkundige structuur, Ontwikkeling op beide oevers, Concentrische cirkels, Geen vooraf omlijnd plan, Micro-stedenbouwkundige structuur, Wervenstructuur, Eerste en tweede ringmuur, Grote pleinen, Rooilijncorrecties, Straatwanden met sierlijke curven, Rotondes en singels, Villapark, Stationskwartier, Céramique-terrein, Sphinxkwartier, Projectontwikkelaars, Hoogwaardige architectuur, Het veranderende gezicht van Maastricht, Werkers aan ruimtelijke kwaliteit, Het Maastrichtse model, Architectenbureaus in beweging, Dag van de Architectuur, Victor de Stuersprijs, Architectuurcentrum TOPOS, Bureau Europa, Alex51gallerY, Monumentenstad Maastricht, Archeologische monumenten, Gemeentelijke monumenten, Religieus en industrieel erfgoed, Open Monumentendagen, Monumentengids Maastricht NEXT, Nieuw leven voor monumenten, Sjiem en sjoen.

14 TOENEMENDE BELANGSTELLING VOOR KUNST EN CULTUUR .. 143

Schouwburgen en theaters, Veldeke Vastelaovends Cabarèt, Theater aan het Vrijthof, Andere podia, Toneelgroep Maastricht, Mestreechs Volleks Tejater, Toneelgróp Geruik Vleis, (Literaire) verhalen vertellen op straat, Bonnefantenmuseum, Natuurhistorisch Museum, Fotomuseum aan het Vrijthof, Maastricht Museum, Andere musea, Kunstgalerieën, Bibliotheek Centre Céramique, Andere bibliotheken, Centre Céramique, HCL, Tracé, Bioscopen, Pathé, Filmhuis Maastricht, Broederschappen, Flikken Maastricht.

15 GROEIENDE BEKOMMERNIS OM GEZONDHEID EN ZORG..... 153

Huisartsenpraktijk, Klevarie, Sint-Annadal, MUMC+, Automatisering, Brightlands Maastricht Health Campus, Privéklinieken, Vijverdal, Mantelzorg, Professionele zorg voor mensen met een beperking, Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), Cliëntervaringen, Een veelvoud aan zorginstellingen, Sociale teams, Trajekt, Athos, Buurt- en gemeenschapshuizen, Buurtnetwerken, Armoede in Nederland, Initiatieven om armen te helpen, Gemeente en armoede, Doodsoorzaken, Ronald McDonald Huis, Toon Hermanshuis, Hospice Trajectum, Het leven is niet eeuwig, Rouw- en Gedenkpark Tongerseweg, La Grande Suisse.

16 VERSCHUIVINGEN IN HET WINKELEN 167

Speciaalzaken, Grootwinkelbedrijven, Waar zijn ze gebleven?, Is er nog een winkel op de hoek?, Buurtwinkelcentra, Groentewinkel wordt biowinkel, Opkomst webwinkels, Etnische winkels, Weekmarkten, Streng reclamebeleid, VEBM, Stimuleringsregeling.

17 HORECA ALS DYNAMISCHE SECTOR 175

Het buurtcafé bestaat nog hier en daar, Snackbars, Cafés in allerlei varianten, Bekende cafés in Maastricht, Bierfestival: 24uurs van Maastricht, Restaurants, Foodketens, Hotels, B&B’s, Keuze te over.

18 VAN TOERISME NAAR OVERTOERISME 183

Waarom is Maastricht aantrekkelijk voor toeristen?, Citymarketing, Nieuwe stadsgidsen, Toeristentransport, Kritische geluiden, Paal en perk stellen, Maastricht Marketing bezint zich, Overtoerisme, Minder massa, meer pelgrims.

19	MEER BRONNEN VOOR NIEUWS EN NIEUWSGARING	191	23	VEILIGHEID EN OPENBARE ORDE VRAGEN PERMANENTE AANDACHT	221	27	TRADITIES IN STAND GEHOUDEN	251	31	DE GROTE UITDAGING	295
	Een lange bewogen geschiedenis, De Limburger, Stadskrant ‘De Ster’, De Nieuwe Ster (DNS), Buurtbladen, Wat is Loos in Mestreech, Licht op Maastricht, Van ROZ naar L1, RTV Maastricht, Mediagebruik, Conferenties en congressen, MECC, De mobiele telefoon als informatiebron.			Zijn straten nog wel veilig?, Openlijk geweld, Aanslagen, Auto’s in brand steken, Jongeren maken het bont, Narco-Maastricht?, Cybercriminaliteit, Protesten, bekladden en bezetten, Politiebureau, Geen penitentiare instel- ling meer, Boa’s en Handhaving, Veiligheidsregio Zuid-Limburg.			Vastelaovend, Prins Carnaval, Sleuteloverdracht, De grote dag, Askruisje en haringbijten, Iedere zeven jaar, Sint-Servaasprocessie, Bidweg Sterre der Zee, Preuvenemint, Concerten van André Rieu op het Vrijthof, Veel meer tradities, Maastrichtjaar 2026.			Duale stad, Typologie van bewoners van Maastricht, Typologie van bezoekers aan Maastricht, Multipele stad: archipellisering en massaficering, Bedreiging en uitdaging, Bescheidenheid is op zijn plaats.	
20	MUZIEK BLIJFT POPULAIR	199	24	VERKEER EN VERVOER IN BEWEGING.	227	28	DE MESTREECHTER GEIS ALS MYTHE	259			
	Fanfares, Harmonieën, Parochies en kerkdorpen, Les Philfolles, Mastreech- ter Staar, Kerkkoren, Koor Anastasis, Profane koren, Mestreechter Operette Vereeniging, Musica Sacra, JekerKlassiek, Ziesjoem, Johnny, Will, Benny en Beppie, Stiechting Aw Sjevraoje, Jazz Maastricht en JekerJazz Maastricht, Muziek en dans, Nederlandse Dansdagen, Muziekgieterij, Conservatorium Maastricht en Kumulus, Is er nog leven na André Rieu?			Fietspaden en fietsstroken, Van een autoloze naar een autovolle stad, Toename gemotoriseerd verkeer, Spelen op straat is er niet meer bij, Verkeersluw centrum, Parkeerfaciliteiten uitgebreid, Autosnelweg, Willem Alexandertunnel, Busvervoer in private handen, Spoorlijnen en centraal station, Voorstations, Aanleggen verdiept spoor?, Helihaven, Vliegveld MAA, Vervoersarmoede.			De verbeelding van Maastricht, Een stukje geschiedenis, Op zoek naar de Mestreechter Geis, Ad van Iterson en de Mestreechter Geis, De een versus de ander.				
21	POLITIEK EN BESTUUR ALS ZORGENKIND	207	25	MAASTRICHTSE TAAL BEDREIGD	237	29	TRANSITIES IN BREDER PERSPECTIEF.	265			
	Gemeenteraad, Burgemeester, College van B&W, Gemeentesecretaris, Ambtelijke organisatie, Waar is de burger?, Politiek en bestuur veranderd?, Reorganisaties, Maastricht Metropool.			Behoud van de streektaalen, Mestreechs in de knel?, Mestreechs volksleed, Het geschreven woord, Volhardend, Op cursus gaan, What is in the name?, Bij- en scheldnamen, In de vergetelheid raken, Verkleinwoorden, Weder- kerige werkwoorden, Klaank en laank, Opdracht en verzoek, Dictionaire, Boeken in ‘t Mestreechs, Mestreechs in de raadszaal?			De belangrijkste transities op een rij, Spontane en geplande transities, Typen transitie-actores, Transformatieproces, Herschikking van institutio- nele arrangementen, Megatransities, Van gemeenschap naar maatschap- pij, Veranderingsgolven, Modernisering, Versnelling, Consequenties van de megatrends, Verlies- en winstrealiteit, De balans opmaken.				
22	EUROPA IS NOG VER WEG	215	26	VERLIES VAN (GOEDE) NORMEN EN WAARDEN.	245	30	MAASTRICHT HEEFT VELE TROEVEN IN EIGEN HAND.	285			
	Supranationale organisatie, Raad der Europese Gemeenten en Regio’s (REGR), Europese vraagstukken (EIPA), ECDPM, European Journalism Centre Foundation, Studio Europa Maastricht, Maastricht een Europese stad?			Beleefdheid, Busgedrag, Bedaank, Hoffelijk en behulpzaam, Humor en een lach, Eetgewoonten thuis, Lokale overheid en normen en waarden.			Op zoek naar de hemel op aarde, Te trekken lessen, Einde van het geloof in stadsidealén?, Maastricht in karikaturen, Maastricht met beide benen op de grond, Visies Maastricht 2040, Omgevingsvisie Maastricht 2040, Knappe werkstukken, Algemene conclusies Omgevingsvisie Maastricht 2040, De geluiden van de buurten en hun bewoners, Noodzaak periodieke bijstelling.				
										BIJLAGEN	303
										Lijst van Herinneringen	305
										Overzicht van RTV Maastricht uitzendingen.	309
										Literatuur.	321
										Verantwoording	326
										Over de auteur.	327
										Colofon.	328

Is MESTREECH NOG ALTIED SJIEK EN SJOEN?

13

BLIJVENDE ZORG VOOR STEDENBOUW, ARCHITECTUUR EN CULTUREEL ERFGOED

Maastricht heeft een unieke 'genius loci', een unieke 'geest van de plek'! Waar kun je dat het best ervaren? Ga naar de top van de Sint-Pietersberg. Je kijkt vanaf deze plek in het Maasdal; je ziet hoe de Maas van zuid naar noord stroomt en de stad in tweeën deelt. Vanuit het dal rijzen er twee flanken op die voeren naar de hoger gelegen midden- en hoogplateaus.

Vanuit het zuidwesten stroomt de Jeker de stad binnen, splitst zich in verschillende takken om vervolgens weer als één riviertje in de Maas te stromen. De Sint-Pietersberg, bekroond door het Fort Sint-Pieter, waakt als het ware over de stad. In het noordwesten ligt de Caberg en in het oosten is het plateau van Margraten zichtbaar. Langs de Maas liggen de dorpen Heugem, Borgharen en Itteren en op het middenplateau Heer, Amby en Sint-Pieter, terwijl op het hoogplateau Wolder en Caberg zijn gelegen.

De bebouwing manifesteert zich als een spannend dakenlandschap, dat op diverse plekken extra accent krijgt door hoog opgaande torens van kerken en overheidsgebouwen. Het is een fascinerend panorama, een stadssilhouet dat uitblinkt door harmonie en elegantie.

Maastricht is ontstaan op de plek waar Maas en Jeker samenkomen. Beide regenrivieren hebben in de uitlopers van de Ardennen een dal uitgesleten, zodat een boeiende geomorfologische structuur is ontstaan van erosiedalen, middenplateaus en hoogplateaus. Dit impliceert dat er ook behoorlijke hoogteverschillen in de stad zijn en dat de verschillende onderdelen eigen grondsoorten, een eigen vegetatie en een eigen flora en fauna hebben.

MACRO-STEDENBOUWKUNDIGE STRUCTUUR

Misschien wel het belangrijkste aspect van de macro-stedenbouwkundige structuur van Maastricht is het gegeven, dat het gaat om een compacte stad in een weids landschap. De bebouwing van Maastricht is geconcentreerd op een relatief klein oppervlak aan beide oevers van de Maas en in een aantal dorpen aan de rand van de stad. Daar tussenin en in een groot gebied daaromheen, is sprake van een weids landschap. Op sommige plekken dringt dit weidse landschap zelfs door tot in de historische binnenstad, terwijl in andere delen van de stad sprake is van een abrupte overgang van bebouwing naar landschap. Het ene moment waant men zich in een grootstad en het andere moment in een buitengebied.

ONTWIKKELING OP BEIDE OEVERS

Maastricht, ontstaan op een doorwaadbare plaats in de Maas, heeft zich van meet af aan op beide oevers van de rivier ontwikkeld, zij het niet in gelijke mate. Het westelijk deel heeft in de loop der eeuwen een grotere ontwikkeling doorgemaakt dan het oostelijk deel, de voorstad Wyck. Dat verschil in ontwikkeling is nog altijd goed te zien. De grote pleinen, kerken en kloosters bevinden zich op de westoever. De oostoever is

eigenlijk pas goed tot ontwikkeling gekomen na de slechting van de aarden verdedigingswerken, de aanleg van de spoorlijnen en de bouw van stations. Later heeft de ontwikkeling van de oostoever een grote impuls gekregen door de annexatie van de gemeenten Heer, Amby, Borgharen en Itteren (1970) en nog later door de ondertunneling van de A2 (2016).

CONCENTRISCHE CIRKELS

De stedenbouwkundige hoofdstructuur van Maastricht vertoont in grote lijnen het patroon van concentrische cirkels, waarbij de binnenste cirkels de oudste bebouwing kennen en de buitenste de jongere bebouwing. Die concentrische hoofdstructuur wordt nog eens extra geaccentueerd door de eerste en tweede stadsmuur, alsook door de singels en rotondes die zich bevinden op de plek waar voorheen de aarden verdedigingswerken lagen.

GEEN VOORAF OMLIJND PLAN

Het is goed om te beseffen dat de oude stad Maastricht in feite zonder een vooraf omlijnd en vastgesteld plan tot stand is gekomen. Toch hebben de Maastrichtse stadsbestuurders eeuwenlang onbewust een bepaald idee gehad over de vorm en inhoud van de stad. De erfenis van deze ‘spontane’ stadsontwikkeling is tot op de dag van vandaag voor een groot deel behouden gebleven in het beschermd stadsgezicht. Eeuwenlang is er aan de stad gesleuteld, geschaafd en gepolijst. De stad is gevormd zoals een beeldhouwer een sculptuur maakt, van grof naar fijn en van ruw naar glad.

MICRO-STEDENBOUWKUNDIGE STRUCTUUR

Dat brengt mij bij de micro-stedenbouwkundige karakteristieken van Maastricht. De geleidelijke verfijning van het stedelijk weefsel kreeg onder meer gestalte door een ‘natuurlijk’ ruimtelijk antwoord op de Maas, door de aanleg van de ringmuren, door het uitvoeren van rooilijnplannen, door het oriënteren van gebouwen en pleinen, door de ontwikkeling van curvilineaire straten en door de aanleg van singels en ronde pleinen.

WERVENSTRUCTUUR

Een van de ordeningsprincipes volgt de oriëntatie van de Maas die in Maastricht vrijwel exact van zuid naar noord stroomt. Ook de oevers en de aangrenzende dwarsstraten hebben die oriëntatie. De straten die parallel aan de rivier lopen, zoals de Muntstraat, Kleine Staat, Wolfstraat, Stokstraat en Rechtstraat hebben in de zone naar de rivier langgerekte werven gehad en die wervenstructuur is herkenbaar gebleven in de vele dwarsstegen die loodrecht op de rivier waren gericht. Toch heeft de binnenstad geen kwadratisch stratenpatroon gekregen, want het weefsel van de stad werd nog sterker beïnvloed door de grote uitvalswegen die van oudsher op de Maasbrug waren gericht, terwijl ook de twee middeleeuwse stadsommingen en de verschillende Jeker-armen het weefsel van de stad hebben bepaald. De stad heeft ondanks al deze wisselende factoren, toch een regelmatige ontwikkeling gehad aan weerszijden van de Maas.

EERSTE EN TWEEDE RINGMUUR

De eerste middeleeuwse ringmuur is onder grote druk en inderhaast rond 1229 gebouwd. Veel panden langs de uitvalswegen bleven buiten de bescherming van deze stadsmuur. Binnen de ringmuur was de ruimte

beperkt, terwijl de bevolkingsaanwas in de dertiende eeuw juist zeer groot was. Dit heeft binnen de eerste ommuring tot een zeer dicht en doelmatig grondgebruik geleid. Omdat de stad aan het einde van de dertiende eeuw letterlijk uit haar voegen groeide, werd al rond 1300 een begin gemaakt met de bouw van een nieuwe stadsmuur, waardoor het stadsoppervlak driemaal groter werd. Deze tweede ommuring sluit bij de Pater Vincktoren aan op de eerste ringmuur. Vervolgens volgt de nieuwe stadsmuur op een afstand van zo’n 350 meter het tracé van de eerste muur. Het terrein tussen de twee stadsmuren bleef lange tijd onbebouwd, onder meer ten gevolge van de vele oorlogen en epidemieën in de veertiende en vijftiende eeuw en de economische terugval in de zestiende en zeventiende eeuw. Veel van de grotere binnenterreinen waren toentertijd als kloostergebied, begraafplaats of militair oefenterrein in gebruik. Pas in de negentiende en twintigste eeuw trad geleidelijk een verdichting van deze binnenterreinen op. In het uitbreidingsgebied van de tweede ringmuur waren de kavels gemiddeld zes meter breed en in de oude stadskern bedroeg de kavelbreedte slechts vier meter.

GROTE PLEINEN

Ook de oriëntatie van gebouwen en grote pleinen was feitelijk een onbewuste toevalstreffer in het concept van de stad. De meeste pleinen waren vroeger begraafplaatsen bij een kerk en volgden dus ook de oriëntatie van het kerkgebouw. Toen Pieter Post in 1655 het stadhuis en het nieuwe marktplein ontwikkelde, gebeurde dat volgens hetzelfde ordeningsproces, want het stadhuis is exact georiënteerd en het plein richt zich naar de contouren van het gebouw.